

Family and Socio-Economic Life in Adana in the Last Quarter of the 19th Century According to the Estates in the Sharia Registry No. 75

Mevlüt Dede^{1,a,*}

¹ Department of History, Faculty of Letters, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

Acknowledgement

This study, which prepared in the Institute of Social Sciences of the Cumhuriyet University, was produced from the master's thesis titled "In terms of ottoman family researchs, Adana and Çankiri şer'iyye records' to be analyzed comparative".

History

Received: 04/11/2025

Accepted: 06/03/2026

ABSTRACT

Family, which has been the most important building block of society from past to present, undoubtedly holds great importance in the Ottoman Empire as well. In terms of family research, inheritance records (tereke) found in the sharia court registers are among the most important archival documents for revealing the social life of the Ottoman Empire. This study aims to provide information about the status of families in Adana during the last quarter of the 19th century through the inheritance records identified in the Adana sharia court register number 75. Information will be provided about the social life of Muslims and non-Muslims living among the subjects in Adana, a commercially active city due to its geographical location, as well as the social positions of men and women by gender. Knowledge about the professional groups in the city and their places of origin will be obtained through the titles and nicknames of the inheritance owners. Additionally, broader information about daily life in Ottoman Adana during the relevant period will be acquired based on the belongings and real estate left behind by the deceased. Apart from these, an assessment will be made based on data such as the number of spouses and children, especially regarding how family structure was in Adana. As a result, this study will provide various information about the family and social life of the city of Adana in particular, contribute to studies on the Ottoman family and social life in general, and assist similar future studies.

Key Words: Social life in Adana, Family, Ottoman family, Tereke, Sharia Registry

75 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Terekelere Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana'da Aile ve Sosyo-Ekonomik Hayat

Öz

Geçmişten günümüze toplumun en önemli yapı taşı olan aile, şüphesiz Osmanlı Devleti'nde de büyük ehemmiyet arz etmektedir. Aile araştırmaları açısından, şer'iyye sicilleri içerisinde yer alan tereke kayıtları, Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatını ortaya koyabilmek adına en önemli arşiv vesikalarındandır. Bu çalışma Adana'ya ait 75 numaralı şer'iyye sicilinin içerisinde tespit edilen tereke kayıtları üzerinden Adana şehrinin XIX. yüzyılın son çeyreğinde ailenin durumu hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Bulunduğu coğrafi konum itibarıyla ticari olarak hareketli bir şehir olan Adana'da yaşayan tebaa içerisinde Müslüman ve gayrimüslimlerin sosyal hayatı, cinsiyet olarak erkek ve kadınların sosyal konumları hakkında bilgi verilecektir. Tereke sahiplerinin unvan ve lakapları üzerinden şehirde bulunan meslek grupları, memleketleri hakkında da malumat sahibi olunacaktır. Ayrıca ölen kişilerin ardından kalan eşya ve gayrimenkullerden hareketle Osmanlı Adanasında ilgili dönemde gündelik hayatla ilgili daha geniş malumat sahibi olunacaktır. Bunların dışında, özellikle Adana'da aile yapısının nasıl olduğuna yönelik eş ve çocuk sayıları gibi veriler üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Sonuç olarak yapılan bu çalışma ile özeldir Adana şehrinin aile ve sosyal hayatı hakkında çeşitli bilgiler verilerek, genel olarak Osmanlı ailesi ve sosyal hayat hakkında yapılan çalışmalara katkı sağlayarak, gelecekte yapılacak olan benzeri çalışmalara da yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adana'da sosyal hayat, Aile, Osmanlı ailesi, Tereke, Şer'iyye Sicili

Bilgilendirme

Bu çalışma, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Adana ve Çankiri Şer'iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1215-1296/1800-1876)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Copyright

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

^a dedemevlut@gmail.com

0000-0003-2280-6219

How to Cite: Dede M,(2026) Family and Socio-Economic Life in Adana in the Last Quarter of the 19th Century According to the Estates in the Sharia Registry No. 75, *CUJOSS*, 50(1): 21-30

Giriş

Adana'ya ait 75 numaralı defterden 60 tereke incelenmiş olup bunların hepsi de H.1293 / M.1876 yılına tekabül etmektedir. İncelenen bu belgelere göre tereke sahiplerinin çoğunluğunu Müslüman erkekler oluşturmaktadır. Toplam terekelerin içerisinde kadınlara ait terekeler ve gayrimüslimlere ait terekelerin sayısı ise çok azdır. Toplam terekeler içerisinde gayrimüslimlere ait yalnızca iki adet kayıt bulunmaktadır. Bunlardan biri Malkon veled Ohannes aslen Palulu olup Adana'da Salcılar'da vefat etmiştir. Evli ve dört çocuğu Palu'da bulunan Malkon, Adana'ya muhtemelen ticaret amacıyla gelmiştir(Adana, Şeri'yye Sicilleri 75: Belge51). Diğer gayrimüslim Haço veled Sirahin ise Kayırlı karyesindedir(AŞS 75: B102). Bu iki kişinin etnik kökenine baktığımızda Malkon'un kendi isminden ve çocuklarının isminden yola çıkarak Ermeni tebaadan olduğunu anlayabiliyoruz. Haço'nun dini olarak gayrimüslim olduğu bilinmekle birlikte, etnik kökeni hakkında ise kesin bir çıkarım yapılamamaktadır.

İlgili defterde Adana'da tespit edilen kadın terekesi ise yine ikidir. Bunlar Harabbahçe Mahallesi'nde bulunan Zeliha Fatma bint Abdullah (AŞS 75: B9) ve Hatice isimli kadındır ki Adana'da vefat ettiği bilinmekle birlikte yaşadığı yere dair terekesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır (AŞS 75: B16). Kadın terekelerinin sayısının bu kadar az sayıda olması akla kadınların mal varlıklarının düşük olduğu için kayda geçmesine lüzum olmadığı düşüncesini getirmektedir.

Erkek terekelerini incelediğimizde, elli sekiz kişi tespit edilmiş olup bunların oturdukları mahallelerde çeşitlilik görmektedir. Tereke sahiplerinden dört tanesi Tuzsuzzâde Kasabası'nda iskan etmekte olup en çok tereke buradan çıkmıştır (AŞS 75: B49, 53, 55, 58). Bunun dışında Debbağhane, Kasap Bekir ve Handan Mahallelerinden de ikişer kişi bulunmaktadır. Muhacirin Nahiyesi'nden altı erkek terekesi olmakla birlikte bunların ikisi Hasan Ağa, diğerleri ise Kurt Köyü, Erşan, Bozağaç ve Toktamış olmak üzere birbirinden farklı köylere aittir. Bu durumu Misis Nahiyesi'nde de görmekteyiz. Misis Nahiyesi'ne ait terekelerin ikisi merkeze, diğerleri ise Abdioğlu, İncirlik, Büyükkuyulu ve Çotlu köyleri olmak üzere birbirinden farklı yerleşim yerlerine aittir.

Tereke sahiplerinin buldukları yerleşim yerleri ile ilgili dikkat çeken başka bir nokta da bazı tereke sahiplerinin aslında başka şehirlerde yerleşmiş olup Adana'ya ticaret gibi çeşitli amaçlarla gelmiş olmalarıdır. Bir vesileyle Adana'ya gelen tebaadan kişiler burada vefat ettikleri için tereke kayıtları burada tutulmuştur. Örneğin toplam terekeler içerisinde iki gayrimüslimden biri olan Malkon veled Ohannes ile Müslüman olan iki kişi daha Palu asıllıdır. Aynı şekilde Diyarbakırlı iki kişi tespit edilmiştir. Bunlardan biri Akcomescid Mahallesi'nde ölmüş olan İsmail bin Abdullah'tır(AŞS 75: B72). Diğer Arap Abdullah olup hangi mahallede öldüğü belgenin o bölümü yıprandığı için okunamamıştır(AŞS 75: B44). Aslı Mamuratülaziz(Günümüzde Elazığ) olup

Adana'da ölen beş kişiye rastlamaktayız. Bunların dışında Antakya, Gerger, Bağdat'ın Menzil Kazası ve Erzincan asıllı dört tereke sahibi daha görülmektedir. Bu özellikleriyle karşımıza çıkan tereke sahiplerine baktığımızda iki farklı durum ortaya çıkmaktadır. Asılları Adana dışarısında başka bölgeler olan tereke sahiplerinin bazıları kısa süreliğine ticaret veya alacak-borç ilişkisi dolayısıyla bu bölgeye gelmiş ve burada vefat etmişlerdir. Bunların dışında kalan tereke sahipleri ise muhtemelen Adana'ya daha önceki bir tarihte yerleşmişler ve hayatlarını burada devam ettirmişlerdir. Bu değerlendirme asılları başka bölgelerden olup Adana'da vefat eden tereke sahiplerinin vefatının ardından kayda geçen mal varlığı ve alacak-borç ilişkileri göz önünde tutularak yapılmıştır. Mesela Diyarbakır asıllı Arap Abdullah vefatının ardından yalnızca üzerindeki elbisesi kalmış, bunun dışında da Kürt Hasan, Ahmet ve Hasan adlı kimselerde olan alacağı tahsil edilmiştir (AŞS 75: B44). Bu durum bizi, kesin olmamakla birlikte Arap Abdullah'ın alacağını tahsil için Adana'ya geldiği düşüncesine yöneltmiştir. Memiş bin Abdullah'ın terekesine baktığımızda ise miras olarak tespit edilen tencere, tava, sahan gibi mutfak eşyaları bulunmaktadır. Buna göre yine kesin olmamakla Memiş bin Abdullah'ın ölümünün kayda geçtiği Havacivezir Mahallesi'ne önceki bir tarihte yerleşmiş olabileceğini düşündürmektedir (AŞS 75: B47). Toplamda çeşitli mahallelerinde vefat etmiş on dört adet kişi başka bölgelerden çeşitli sebeplerle Adana'ya gelmiştir. Bu da yaklaşık %23'e tekabül etmektedir. Bu oran, Adana'nın ticari canlılığından dolayı hareketli ve göç alan bir şehir olduğunu düşündürmektedir.

Tereke sahiplerinin buldukları yerleşim yerlerinin çeşitliliği dikkatimizi çekmektedir. Misis ve Muhacirin Nahiyeleri'ne ait on iki tereke dışında farklı mahalle ve yerleşim yerine ait kırk sekiz tane tereke tespit edilmiştir. Bu mahallelerden bazıları Sakızlı, Nacaran, Atik Debbağhane, Ağ Mehmed, Kuruköprü, Hızırlı, Cami'-i Cedid ve Çukur Mescid'dir.

Meslek ve Unvanlar

Meslek ve unvanlar bize toplumsal, kültürel, ekonomik dini vb. birçok önemli konuda bilgiler verebilmektedir. Osmanlı toplumunda kişilere verilen unvan ve lakaplar onların toplumdaki maddi, manevi güçlerini protokoldeki ayrıcalıklarını, eşitliklerini ve çeşitli farklılıklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu farklılık giyim tarzından, eğitim seviyesine, maddi gücüne hatta çocuk sayılarına bile etki etmektedir. Çalışma konumuz olan Adana terekelerinde de görüldüğü gibi kişinin dinî veya meslekî özellikleri aynı zamanda onların unvanları olmuştur. Başta Hacı, Ağa gibi unvanlar olmak üzere karşımıza çıkan pek çok unvanlar bu konuda yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere Osmanlı'nın sonraki dönemlerinde de kullanılan ortak unvanlar olmuşlardır. Örneğin Osmanlı dönemi Amasya'sıyla ilgili yapılan bir çalışmada da tebaadan kişiler tarafından benzer unvanların kullanıldığı görülmektedir(Kundakçı 2014: 92).

İncelenen 60 tereke göz önünde bulundurulduğunda sahip oldukları meslek gruplarını isimlerinin önüne unvan olarak almış birçok kişi görmekteyiz. Kayıtlar içinde iki tane “çerçi” unvanlı kişi vardır. Bunlardan biri Erzurumlu Çerçi Hızır bin Abdullah’tır (AŞS 75: B76) ve isminden de anlaşıldığı üzere başka bir unvanı daha vardır ki o da muhtemelen Adana’ya Erzurum’dan geldiğini göstermektedir. Adana’da unvan olarak ismin önüne gelen diğer meslek grupları başlıca şunlardır; Çerçi, Münakkaş, Nalband ve Saraçusta’dır.

Tereke sahiplerinin adlarının önlerine aldıkları başka unvanlar da vardır elbette. Bunlardan biri tereke sahibinin dinî vasfıdır. Bunlardan en çok rastlanan dini unvan “Hacı”dır. Hacı unvanı dört tereke sahibinde tespit edilmiştir. Hacı unvanı alan kişilerin belli bir iktisadi seviyenin üzerinde olduğu değerlendirilebilir ancak Adana özelinde bu unvanı alan kişilere bakıldığında iki kişinin ortalama tereke miktarının çok üzerinde olduğu görülmektedir. Bunlardan Hacı Mehmed Ağa bin Hacı Salih’e ait olan tereke miktarı Adana’da tespit edilen tereke miktarlarının en yükseğidir ve toplam 71 618 kuruştur (AŞS 75:B106). “Hacı” unvanlı diğer iki kişinin tereke miktarı ise ortalama tereke miktarının altındadır. Hatta Debbağhane Mahallesi’nde yaşayan Hacı Bahtiyar bin Abdullah’ın terekese tüm terekeler içerisinde en düşük meblağ olan 92 kuruştur (AŞS 75:B39). Dolayısıyla Hacı unvanlı dört kişiden biri tespit edilen en zengin terekeye sahip iken, bir diğeri ise en düşük tereke miktarına sahiptir.

Tereke sahibinin aslen nereden geldiği, nereli olduğu ve hangi ırka mensup olduğuyla alakalı bilgileri de isimlerin önlerine getirilen unvanlarda görebilmekteyiz. Örneğin; aslen Harputlu olan üç kişi vardır. Bunlar Harputlu Musa bin Abdullah, Harputlu Ali bin Süleyman ve Harputlu Ali Çavuş bin Abdullah’tır (AŞS 75: B22, 32, 37). Harputlu unvanının dışında Harranlı, Erzurumlu, Süleymaniyeli, Rumlu, Sürgülü ve Arabkirli geldiği yerin unvanlarını alan birer tereke sahibi vardır.

İsmin önüne gelen ve tereke sahibi hakkında çeşitli bilgiler veren birden çok unvan alan kişileri de görmekteyiz. Mesela Cami’i Cedid Mahallesinden Münakkaş Salih Ağa hem mesleğini belirten “münakkaş” hem de bir çeşit sosyal statüyü belirten “Ağa” unvanını almıştır (AŞS 75: B 1). Yine Misis Nahiyesi Büyük Kuyulu Köyünden olan Erzurumlu Çerçi Hızır bin Abdullah hem bu bölgeye gelmiş olduğu asıl yeri olan “Erzurumlu” unvanını hem de meslek grubunu belirten “Çerçi” unvanını almıştır (AŞS 75: B 76).

Kişilerin sahip olduğu unvanlar yukarıda da görüldüğü üzere onlar hakkında çok geniş malumatlar verir. Bunlardan biri de mesleki gruplardır. Lakin bazı kayıtlardan tereke sahibinin geride bıraktığı menkul, gayri menkul, eşyalar ve hayvanlardan da kesin olmamakla birlikte ölen şahısların mesleklerini işaret eden bazı bilgilere ulaşabilmemiz mümkündür. Örneğin; Tuzsuzade Kasabası’ndan Ahmed bin İbrahim (AŞS 75: B53)’in ölümünün ardından bıraktıkları arasında çok sayıda erkek ve dişi büyük baş hayvanın mevcudiyeti kesin olmamakla birlikte bu şahsın hayvancılıkla

uğraştığını düşündürmektedir. Diğer tereke sahiplerinin sahip oldukları hayvanların bir ya da ikiye geçmemesi ve genelinin yük hayvanları olmasına bakılarak bu çıkarımda bulunmak söz konusu olmuştur.

Vârisler

Terekelerin yazıya geçirilerek kaydedilmesinde çok farklı amaçlar gözetilmiştir. Ölenin ardından kalan menkul ve gayrimenkullerin yazımı -varsa- vârisleri arasında İslam hukukuna göre bunların âdil bir şekilde dağıtılması bu amaçlardan biridir. Vâris olmadığı için kalan malların devlet hazinesine verilmek üzere o anda bu amaçla orada bulunan görevlilere verilmesi ve tereke miktarının hesap edilmesinin ardından herhangi bir haksızlık ve yolsuzluğa mahal vermeden miktarına göre terekeden gerekli olan vergi miktarının alınması da başka bir amaçtır. Eğer ölen kişinin vârisi yada vârisleri var lakin o an için bu bölgede bulunmaması durumunda ise ilgili devlet görevlileri terekeyi korumaya alarak, iki yıl vârisin ya da vârislerin gelmesini bekler. Bu süre zarfında vârisler gelmezlerse tereke, devlet hazinesine (Beytül-Mâl) aktarılması üzere ilgili görevlilere verilir (Bkz: Öztürk 1995: 86).

Çalışma alanımız olan Adana’ya ait 75 numaralı şer’iyye sicili içerisindeki terekelerde, ölen kişinin ardından tereke kaydı tutulmasının kim tarafından talep edildiği sistematik biçimde bütün belgelerde yazmaktadır.

Misis Nahiyesi’nde ölen Harranlı Ramazan bin Abdullah’ın vârisi olmayıp, tereke kaydının tutulmasını isteyen memur belgede şu şekilde geçer; “... *beytül-mal me’muri ta’yin buyurulan Şehrizâde El-Hac Ali Efendi bin Mehmed Ağa’nın taleb ve ma’rifeti ve ma’rifet-i şerle tahrir ve takvim olunan tereke-i müteveffa-yı mezburdur ki ber vech-i âtî zikr olunur...*” (AŞS 75: B69) Vârisi olmayan kişi için, Beytülmal memuru El-Hac Ali Efendi bin Mehmed Ağa’nın talebiyle tereke kaydı yapılmıştır. Bunun gibi misalleri çoğaltmak ve çeşitlendirmek pek tabii mümkündür.

Vârislerin sayılarına ve tereke sahibine olan yakınlık derecelerine bakıldığında genel araştırmaların da verdiği gibi eş ve çocuklar çoğunluğu sağlamaktadır. Bunların ardından ise anne, baba, erkek ve kız kardeşler gelmektedir. İncelemiş olduğumuz Adana’ya ait toplam tereke kayıtlarında vârisi olmayan tereke sahipleri çoğunluğu oluşturmaktadır.

Toplam altmış tereke içerisinde otuz dört tereke sahibinin vârisi görülmemektedir ki, bu gerçekten çok büyük bir rakamdır. Bu da yaklaşık olarak toplam terekelerin %57’sini oluşturmaktadır. Vârisi olmayan terekeleri Beytül-Mâl memuru, alınan vergiler ve diğer harcamalar tereke miktarından çıkarıldıktan sonra kalanı devlet hazinesine katmak üzere kendisi almıştır. İncelemiş olduğumuz Adana terekelerinde otuz dört tereke sahibinin herhangi bir vârisi olmadığından o dönemdeki bu terekelerin tümünü Beytül-Mâl memuru olan Hacı Ali Efendi bin Mehmed Ağa (Bazı belgelerde de bu kişinin ismi El-Hac Ali Efendi bin Mehmed Ağa, El-Hac Ali Efendi bin Mehmed Ağa ya da Hacı Ali Efendi bin Mehmed Ağa şeklinde yazılmıştır. (Örnek için Bkz: AŞS 75: B1, 5, 69, 71, 72).

Toplam tereke içinde yaygın vâris sayısı ikidir. Altı tane iki vârisli tereke sahibi vardır. Daha sonra üç vârisli altı ve bir ve dört vârisli beş tereke vardır. Altışar vârisli iki tereke ve son olarak beş ve yedi vârisli birer tereke vardır.

Yedi vârisle en çok vâris sayısına sahip olan tereke sahibi Paşanabi Mahallesi'nden Saraçusta Ahmed bin Hüseyin'dir. Bu tereke sahibinin vârisleri bir eşi, dört kızı ve iki erkek kardeşi olmak üzere toplam yedidir.

Gayrimüslim olan Malkon bin Ohannes'in vârisleri ise eşi Makbed bin Ohannes ile erkek çocukları Ohannes, Kirkor, Cert ve Lamar olmak üzere beş kişidir (Bkz: AŞŞ 75: B51). Diğer gayrimüslim Haço veled Abraham'ın eşi Maryem, oğlu Mardıros ve ölen eski eşinden olan büyük oğlu Abraham olmak üzere üç vârisi vardır (Bkz: AŞŞ 75: B102). Terekeler yekûnunda iki kadından biri olan Zeliha Fatma bint Abdullah'ın vârisi yoktur (Bkz. AŞŞ 75: B81). Diğer kadın Hatice'nin ise annesi Kerime, erkek kardeşi Salih ve kız kardeşi Zahide olmak üzere üç vârisi vardır (Bkz. AŞŞ 75: B90).

Altmış tereke içerisinde vâris sayısı toplam 91'dir; bu vârislerin tereke başına düşen ortalaması ise 1,5'tur. Vârisleri olmayan terekeleri çıkardığımızda ise bu sayı doğal olarak artmaktadır. Vârisleri olan terekelerin tereke başına düşen vâris sayısı ise 3,5'tur. Vârislerin büyük çoğunluğunu çocuklar oluşturmaktadır. Daha sonra sırasıyla eşler, anne ve baba son olarak da kardeşler gelmektedir.

Vasiler

Vasiler iki çeşittir. Birincisi terekelerin yazılımı ve vârislere bölüşümü esnasında vârislerin olmadığı ya da çocuk ve bebek denecek yaşta olmaları veya çok yaşlı olup o bölgeye gelemeyecek durumda oldukları hallerde onların yerine orda bulunan ve vârislerin paylarını onların yerlerine alan kişilerdir. İkincisi ise ölen tereke sahibinin herhangi bir vârisi olmadığı terekenin Beytül-Mâl'a aktarılması için tayin edilen memurdur. Bir de Vasî-i garam vardır ki bu da tereke sahibinin terekesinin borcuna eşit ya da daha fazla olduğu durumlarda o bölgenin yöneticisi tarafından tayin edilen kişidir.

Arabkirli zabıt Sarı Mehmed bin Ömer bin Abdullah'ın durumu ise daha farklıdır. Eşi Fatma bint İbrahim'den başka vârisi olmadığı için terekenin dörtte birini eşi almış, geri kalan dörtte üçü de Beytül-Mâl'a ait olduğundan terekenin bu kısmı Hacı Ali Efendi bin Mehmed Ağa'ya verilmiştir (AŞŞ 75: B55). Bu durum ise bizim bildiğimiz orana ters düşmektedir. Çünkü tek vârisli terekelerin yarısının Beytül-Mâl'a bırakılması gerekmektedir.

Kürkçü Köyünden Boğdan oğlu Ali bin Mustafa bin Abdullah'ın terekesinin vârislerinin isteğiyle kayda alındığı ilgili terekede şöyle geçmektedir; " ... *mansûbe vasî anaları zevce-i mezbûre Müslime Hatun'un taleb ve ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le tahrir ve lede'l-müzâyede bey' ve beyne'l-vereseti bi'l-farizati's-şer'iyye tevzi' ve taksim olunan tereke-i müteveffa-yı mezbûrdur ki ber vech-i âtî zikr olunur...*" (AŞŞ 75: B21) Tereke, tereke

sahibinin eşi ve dolayısıyla vârisi, diğer vârisler olan tereke sahibinin çocuklarının da annesi konumundaki Müslime bint Ali'nin talebiyle kayda alınmıştır.

Daha önce de bahsedildiği gibi vârislerin yaşlarının küçük olduğu durumlarda genelde onların yerlerine anneleri veya tereke sahibinin annesi ya da babası vasî olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam terekeler içinde en çok vârislerin anneleri vasî olarak görülmektedir. Sekiz terekede tereke sahibinin çocuklarından bazıları küçük yaşta oldukları için onların yerine anneleri vasî olmuştur. İki terekede de vârislerin yaşları yine küçük olduğu için yerlerine amcaları vasî olarak görevlendirilmiştir.

İki kişinin borçları terekelerinden fazla ya da eşit olduğu için Hüseyin Efendi bin Hasan vasî-i garam olarak görevlendirilmiştir (AŞŞ 75: B17,18). Terekelerin içinde tek gayrimüslim olan Ohannes'in oğlu Malkon'un ailesi Palu'da olduğu için Hasan Efendi bin Mehmed Efendi vasîi olmuştur (AŞŞ 75: B51). İki terekede vârislerin vasîleri amcalarıdır. Bu iki terekede de çocuk yaşlarda olan vârislerin yerine vasî olarak amcalarını görmekteyiz. Bu terekelerin birinde vâris olan Yusuf'un vasîi amcası Salih Ağa (AŞŞ 75: B94), diğerinde ise Derviş ve Nergiz'in amcaları Süleyman onlara vasî olmuştur (AŞŞ 75: B16). Bazı terekelerde ise vasîlerin akrabalık dereceleri verilmemekle birlikte sadece akraba oldukları belirtilmiştir.

Tereke Miktarları

Terekelerin toplam miktarı yaklaşık 224 308,5 kuruştur. Tereke başına düşen ortalama meblağ ise 3738,5 kuruşa tekabül etmektedir. En yüksek tereke miktarı Karataş Mahallesi'nden Hacı Salih'in oğlu Hacı Mehmed Ağa'dır. Tereke miktarı 71 618 kuruştur (AŞŞ 75: B106). Faroqhi'nin, XVIII. Yüzyılın son bölümünde, 18 143 kuruş 54 akçelik terekesiyle Bursa'da yaşayan Hacı İbrahim'i zengin olarak gösterdiğini düşünürsek, Hacı Mehmed Ağa'nın terekesinin miktarı gerçekten çok büyük bir meblağdır (Bkz: Faroqhi 2003: 203-204). Tabii burada iki çalışma arasındaki yüz yıllık dönem farkı ve ortaya çıkacak enflasyon farkı izah etmede önemli bir faktör olarak da görülebilir. En düşük tereke miktarı ise Harputlu Ali Çavuş'un 78 kuruş 16 paralık terekesidir (AŞŞ 75: B37). Deliler Hanı'nda vefat eden Harputlu Ali Çavuş'un isminden anlaşılacağı üzere Harput'tan geldiği tahmin edilmektedir. Müslüman ve gayrimüslimlerin Adana'daki iktisadi durumlarını ayıracak ve rakamlarla ortaya koyacak olursak 58 Müslüman terekesinin toplam miktarı 220 583 kuruş 1 paradır (Kırk para bir kuruştur Bkz: Pamuk 2006: 1077). Müslümanların ortalama tereke miktarı 3803 kuruştur.

75 numaralı Adana şer'iyye sicilinde tespit edilen iki gayrimüslimden birinin tereke miktarı 1900 kuruş 25 para diğerinki ise 2707 kuruştur. İki terekenin ortalaması genel ortalamasının altında bir rakamdır. Terekesini incelediğimizde de görmekteyiz ki Palu asıllı olan Malkon bin Ohannes'in tereke kaydına baktığımızda eşi ve dört çocuğundan ibaret vârisleri Palu'da olduğundan yerlerine vasî tayin edilmiştir (AŞŞ 75: B50). Dolayısıyla iş için Adana'ya gelip bir sebeple burada öldüğü ve bunun için tereke miktarının az olduğu ihtimalini düşündürmektedir.

Kadınlara ait terekeler çok az olup bu durumun nedenlerinden biri evin geçim yükümlülüğü tamamen erkeklerde olmasını gösterebiliriz. Bu nedenle almış tereke içinde iki kadın terekesi mevcut olup tereke miktarının bu derece az olması kadınların mal varlıklarının yazılmaya değer olmayacak kadar az olması ihtimalini de düşündürmektedir. Bilindiği gibi kadınların babasından ya da eşinden kalan para, mal, gayrimenkulleri olabilmektedir. Üzerinde çalıştığımız iki kadın terekesinden birinin miktarı ortalamanın üzerinde diğeri ise ortalamanın altında hatta çok düşük miktardadır. Kadınların tereke miktarları toplamı 5990 kuruştur. Zeliha Fatma bint Abdullah 187 kuruş terekeye sahiptir ve ortalama miktarın çok altında bir rakamdır(AŞS 75: B81); Hatice Hanımın tereke miktarı ise beş bin sekiz yüz üç kuruştur ki bu da ortalamanın üzerindedir(AŞS 75: B18). İki terekenin ortalaması ise iki bin dokuz yüz doksan beş kuruştur. Bu ortalama hem genel tereke miktarının hem de Müslüman terekelerinin ortalamasının altındadır.

Adana'da vârisi olmayan otuz dört terekenin tereke miktarının hepsinin ortalama tereke miktarının altında olduğunu görmekteyiz. Bu kişilerin çoğunun isimlerinin önünde asıl memleketleri unvan olmuştur. Ayrıca yine bu kişilerin çoğunun asıl memleketi terekelerinin başına yazılmıştır. Bu bilgiler bu kişilerin Adana'da muhtemelen iş veya ticaret yapmak amacıyla bulduklarını ortaya koyar.

Menkuller

Ölen kişilere ait menkuller çoğunluğu oluştururken, daha azını gayrimenkul denilen taşınmazlar oluşturmuştur. Toplam menkul miktarı 135 321 kuruş olup toplam tereke miktarlarının %60,3'üne tekabül eder. Bunların bütün terekelere düşen ortalama meblağ ise takribi olarak 2 255 kuruştur.

Menkuller, vefat eden kişilerin bıraktıkları mallarda kalem olarak sayısı fazla olup değeri az olan kısmı oluşturur. Ancak bunların yekûnu yukarıda verildiği üzere çoğunluğu oluşturmuştur. 75 numaralı Adana şer'iyye sicilleri içerisinde tespit edilen tereke kayıtlarına baktığımızda; menkuller nitelik ve nicelik bakımından sınırlı miktardadır. Bu çeşitliliğin sınırlı olmasına sebep olarak vârisi olmayan çok sayıda terekenin mevcudu sebeplerden biri olarak görülebilir. Ancak sınırlılık, tereke miktarları ortalamanın çok üzerindeki tereke sahiplerinde de görülmüştür.

Menkullerin değerleri fiyat olarak değişiklik arz eder. Kayda alınan bu menkullerin belgelerde geçen tabirle cedid(yeni) veya köhne (eski) olmaları, desen ve estetik olarak işlemeli-işlemesiz olmaları, eğer metal bir eşya veya mal ise cins olarak altın, gümüş, bakır gibi hangi nitelikte bir metal olduğu aynı ürünün fiyatlarının birbirinden farklı olarak yüksek veya düşük olmalarını sağlamaktadır.

Terekelerde ölen kişilerin ardından kalan mallar belirli bir düzenle sıralanmaktadır. Adana'da da eğer varsa öncelikli olarak mangır denilen bakır para

(miktarıyla) kaydedilmiştir. Paranın olmadığı kayıtlarda ise kıyafetler veya yatak malzemeleri ile başlanılmıştır. Ardından ev eşyaları, varsa ölen kişinin iş ve mesleğiyle ilgili eşyaları yazılmıştır. Sonra da sırasıyla, süs ve ziynet eşyaları, yük, binek veya besi hayvanları kaydedilmiştir. Son olarak da varsa gayrimenkuller ile yine varsa borç ve alacakları yazılmıştır.

Tereke kayıtları ölen kişinin arkasından bıraktıkları eşyalar göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir dönemde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan tebaanın gündelik hayatını ortaya koymakta çok önemli bilgiler vermektedir. Yani kaydedilen gıdalar şehirde veya kırsalda Osmanlı şehirlisi yada köylüsünün tabir-i caizse ne yiyip ne içtiğini, ne tür gıdalar tükettiğini, bunların coğrafyaya göre ne gibi farklılıklar ve benzerlikler ar ettiğini de bize sunmaktadır.

Terekelerde yaygın olarak özellikle her evde olması gerekli veya her insanın sahip olması elzem eşyalar yoğunluktadır. Bunlar; erkekler için, farklı kumaş cinslerinden üretilmiş gömlek, don, kuşak, fes, kılıç, tüfek vb. kıyafetler ve erkekler için has olan çeşitli silahlardır. Kadınlarda ise; entari(etek) ile çoğunluğunu yemeninin oluşturduğu çeşitli başörtüleridir. Ayrıca muhtemelen daha sonra dikilip çeşitli kıyafetler haline getirilmek amacıyla alınmış farklı cinslerde top kumaşlar ile parça kumaşlar da bulunmaktadır. Bunların yanında her evde bulunması zaruri olan yorgan, döşek, çarşaf, yastık gibi yatak eşyaları da terekelerinin hemen hemen hepsinde bulunmaktadır. Yukarıda bahsedilen bu eşyaları genellikle ticaret, ziyaret gibi farklı sebeplerle bölgeye gelip ölen kişilerin tereke kayıtlarında görmek pek mümkün olmamıştır. Yine her hanede bulunması zaruri olan mutfak, banyo araç-gereçleri de belgelerin çoğunda mevcut olan eşyalardır. Bunlar; kilim, tepsi, sini, kahve takımı, ocak demiri, kazan, tahta kova, tencere, tava, tas, tabak, leğen, leğençe (küçük leğen), güğüm, ibrik, peşkir (havlu), peştamal, çuval, sandık, harar, balta, kazma, nacak gibi eşyalardır. Bunların dışında kundura(ayakkabı), çizme, palan(semser), duhan(tütün), safran vb. eşya ve ürünler de kaydedilmiştir.

Çoğunluk Müslümanların yaşadığı Adana'da İslam dininin sembolü olan çeşitli eşyalar da kayıtlara geçmiştir. Dokuma şekli ile kumaşın çeşit ve kalitesine göre farklı mahiyette seccade çeşitleri, tespih, cübbe, ihram bunların başlıcalarıdır. Ayrıca ölenin dini ve ilmi statüsünü ortaya koyan rengine göre ve sarma biçimine göre farklı türde sarıklar bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in soyundan olan kişilerin giydiği, devlet tarafından da Nâkibü'l-Eşraf'lık(Buzpınar 2006: 323) müessesesiyle özel bir yere konmuş kişilerin tebaadan ayrılmaları için yeşil renkli sarıklar da terekelerde rastlanan eşyalardandır. Bunların sayıları terekelerde tespit edilen Seyyid ve Şerif'lerin sayılarıyla doğru orantılıdır.

Menkul eşyaların içerisinde ölen kişinin şahsi eşyası veya evde bulunan farklı ziynetler bulunmaktadır. Evlerde bulunan süs eşyaları herhangi bir tasnif yapılmaksızın "tecemmülat" olarak kaydedilmiştir. Genel olarak erkeklerden ziyade kadınlara ait tereke

kayıtlarında süs ve ziynet eşyalarının fazla olduğu görülür. Altın veya gümüş(sim) küpe, yine altın veya gümüş yüzük, sim(gümüş) tarak ve ayna terekelerde kaydedilen başlıca süs ve ziynet eşyalarıdır. Ancak Adana'ya ait incelediğimiz tereke kayıtlarında tespit edilmiş her iki kadın terekesinde de giyim-kuşam, yatak ve varsa alacak ya da borçları görülmekte olup bunların haricinde kayda alınan süs veya ziynet eşyası bulunmamaktadır. Verilen bu malumattan hareketle Adana'da yaşayan kadınların terekelerinde süs veya ziynet eşyalarının olmaması onların iktisadi durumlarının zayıf olmasından başka bir yorum akla getirmemektedir.

Osmanlı Devleti'nde tebaanın büyük bir kısmı kırsalda yaşamaktaydı. Dolayısıyla hayvancılık yaygın bir durumdu. Öbür taraftan dönemin şartları hayvanları yük ve binek hayvanı olarak da kullanmaya uygun olduğu için Adana'ya ait ilgili defterde bulunan terekeler içinde küçük ve büyük baş hayvanlar ile binek hayvanlarına rastlanılmaktadır. Ayrıca devrin şartları gereği, çiftçilikle uğraşanların aynı zamanda hayvancılıkla da uğraştığı düşünüldüğünde bu durumu doğal bir sonuç olarak görülmelidir. Yine vefat edenlere ait hayvanların türü ve sayıları, onların meslekleri ve iktisadi konumlarıyla ilgili de önemli malumatlar vermektedir. Terekelerde kaydedilen hayvanlara bakıldığında inek, öküz, tosun, camız, at, eşek, katır, deve gibi büyük baş hayvanlarla yük ve binek hayvanlarına ve yine bu hayvanların yavrularına rastlanılır. Bunların haricinde koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlar da az da olsa kayıtlarda tereke olarak tespit edilmiştir. İncelenen kayıtlarda özellikle atların hisselerine bölünmüş bir şekilde kaydedilmesi ilginç bir durumdur.

Gayrimenkuller

75 numaralı Adana Şer'iyye sicilinde tespit edilen terekelerde kaydedilen toplam gayrimenkulün para olarak karşılığı 88 987 kuruşa tekabül etmektedir. Bu meblağ bütün tereke miktarlarının üçte birinden biraz daha fazla bir orana karşılık gelmekte olup bu orak %39,7'dir. Gayrimenkuller terekelerin yekûnuna oranına bakıldığında her bir terekeye 1 483 kuruşluk bir ortalama ortaya çıkmaktadır.

Gayrimenkul denildiğine o devirde akla sınırlı şeyler gelmekte olup bunlar; ev, dükkân, bağ, bahçe, tarla, bostan, menzil (ev), harman, arsa ve handır. Tek bir kalemde tespit edilen en yüksek miktara sahip gayrimenkul; Karataş Mahallesi'nde yaşayıp burada vefat ettiği kaydedilen Hacı Salih Ağa'ya aitti ve 17 500 kuruş değerinde olan, haremlük ve selamlıktan oluşan menzil yani evdir (AŞS 75:B106). Yine aynı kişiye ait 15 000 kuruşluk değerinde başka bir ev vardır ki bu da tüm gayrimenkuller içerisinde en değerli ikinci gayrimenkul bedelidir. Hacı Salih Ağa sahip olduğu 32 500 kuruşluk bedelle tüm terekelerin içinde en çok gayrimenkul değerine sahip kişidir. Toplam 60 tereke içerisinde 17 kişinin bir veya iki gayrimenkule sahip olduğu tespit edilmiş olup ikiden çok gayrimenkülü olan kimse bulunmamaktadır.

Alacak-Borç Durumu

Daha önce de belirtildiği gibi terekelerin kaydedilmesinde belirli bir düzen ve sıralama uygulanmaktadır. Bir kişinin ölümünün ardından ailesi veya varsa borçlusu-alacaklısı gibi kişilerin talebiyle yazılan terekede eğer varsa alacakları menkul ve gayrimenkullerle birlikte kaydedilir. Eğer ölen kişinin -herhangi bir kişiye veya birden fazla kişiye- borcu varsa, bu da terekenin toplam miktarının hesaplanmasından sonra yazılırdı. Vefat eden kişinin borcunun ardında bıraktıklarına eşit veya daha az olduğu durumda ise bir vasî-i garam görevlendirilirdi. Vasî-i garam, ölen kişinin terekesi hesaplandıktan sonra, teçhiz, tekfin gibi yapılmış olan diğer masraflar, resm-i kısmet gibi işlemler için alınan vergiler ve borçlulara yani ölen kişiden alacağı olan kişilere, kalan tereke miktarını belli oranlarda dağıtmakla görevini ifa etmiş olurdu.

Adana'ya ait incelenen 60 terekenin 22'sinin bir veya daha fazla kişiden borç ya da alacağının olduğu görülmektedir. Bazılarının sadece alacağı bulunurken, bazılarının da hem borcu hem de alacağı bulunmaktadır. Terekeler içerisinde sadece alacağı olan 17 kişi olup, birilerine borcu olan 18 kişi vardır. 11 kişinin de bir veya birden fazla kişiye sadece borcunun olduğu tespit edilmiştir. En çok borca sahip olan kişi Ahmed bin Hacı Hızır olup 8 800 kuruş borcu vardır. (AŞS 75: 18). Ancak sahip olduğu menkul, gayrimenkulleri ve alacağı, sahip olduğu borç miktarından fazladır. Hatta Hacı Hızır'ın alacağı miktar olan 7 000 kuruşluk alacak, terekeler içindeki en büyük meblağdır. Vefat eden 16 kişinin hem borcunun hem de alacağının olduğu kayıtlara geçmiştir. Borç miktarı arkasında bıraktığı tereke miktarından fazla olan yani garam olan 6 kişi tespit edilmiştir. 75 numaralı defterde kaydedilmiş olan 65 numaralı terekeye bakıldığında ölen kişinin bıraktığı meblağ borcunun sadece %20'lik bir kısmını yani beşte birlik bir kısmını ödeyebilmiştir. İsmail Çavuş'a ait 58 numaralı tereke kaydına bakıldığında da bu miktarın üçte ikiye denk geldiği görülür. Herhangi bir borcu ya da alacağı bulunmayan kişi sayısı da 14 olarak tespit edilmiştir. Borç-alacak dengesine baktığımızda Adana'da borç miktarının alacak miktarının iki katından fazla olduğu görülür.

Eş Durumu ve Çocuk Sayıları

Tereke kayıtları Osmanlı Devleti'nde de toplumun en küçük birimi ve çekirdeği olan aileyle ilgili pek çok bilgi vermektedir. Osmanlı ailesi ile ilgili farklı şehirlerin ve farklı dönemlerin araştırıldığı birçok çalışma göstermektedir ki; Müslümanlar arasında tek eşlilik baskın bir oranda yaygındır (Kavuncu 1999: 162-163; Tuş, Ürekli 2002: 273; Çakır 2012: 51; Sağlamaer, Gülenç 2024: 1449). Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi Adana'da da tek eşlilik hâkimdir. Terekeler içerisinde birden çok eşi olan sadece bir kişi vardır. İncelenen bütün terekeler içerisinde sadece İsmail bin Yusuf adlı kişinin Hatice bint Halil ve Zahide bint Abdullah isimlerinde iki eşi vardır. Diğer bütün tereke sahipleri tek eşlidir. Çocuklarının büyüklük ve küçüklük durumundan anlaşıldığına göre İsmail'in ilk eşi Zahide, ikinci eşi ise Hatice hanımdır. Çünkü İsmail'in toplamda dört çocuğu olup, Zahide'den biri küçük ikisi büyük olmak üzere üç çocuğu, Hatice'den ise sadece küçük bir kızı kaydedilmiştir (AŞS: 65).

75 numaralı Adana Şer'iyye Sicili defterinde bulunan 60 terekeden 22 aile tespit edilmiştir. Bunlardan sadece üç ailenin çocuğu yoktur. Geri kalan 19 aileden 28 erkek, 22 kız olmak üzere toplam 50 çocuk kaydı vardır. Bu çocuk sayılarını toplam aile sayısına böldüğümüzde aile başına ortalama 2,1 çocuk düşer. Aynı yüzyılı kapsayan(XIX. yy) Merzifon ile ilgili yapılan çalışmada kırsal ve şehir ayrımı yapılmakla beraber, şehirde yaşayanların ortalama çocuk sayı ikinin üzerinde, kırsalda ise üç olarak tespit edilmiştir(Kundakçı 2014: 93-94, 102). XIX. Yüzyıl Osmanlı Anteb'i ile ilgili benzer bir çalışmada çocuk sayısı için üzerinde tespit edilmekle beraber, aynı çalışmaya göre XVI. yüzyıldan itibaren şehirle ilgili yapılan farklı araştırmalarda elde edilen verilere göre şehirde ortalama çocuk sayısı iki ile üç arasında değişkenlik göstermiştir(Sağlamer, Gülenç 2024: 1452). Osmanlı dönemi Konya şehrinin XVIII. yüzyıldaki aile yapısının incelendiği bir çalışmada ortalama çocuk sayısı 1,9 olarak verilmiştir(Tuş, Ürekli 2002: 275).

Bir ailede tespit edilen en çok çocuk sayısı 4 olup, 18 aileden 5'inin 4 çocuğu vardır. Terekeler içinde tespit edilmiş iki gayrimüslimden biri olan Malkon bin Ohannes'in de 4 erkek çocuğu bulunmaktadır(ASŞ 75: 51). Haço veled Sirahin'in ise 2 çocuk sahibi olduğu görülür(ASŞ 75: 102). İki Müslüman'ın bir eşten dört çocuğu vardır. Diğer iki kişinin ise iki eşten dörder çocuğu kaydedilmiştir. Dört ailenin bir, dört ailenin de üç çocuğu vardır. İki ailenin de iki çocuğu vardır.

Çocukların Nitelik ve Nicelik Durumu

Osmanlı tereke kayıtlarına bakıldığında çocukların büyük ya da küçük olduğuna dair malumata ulaşılabilmekteyiz. Bunun sebebi buluş çağına ermemiş çocukların başta mirasla ilgili haklarının korunması amaçlıdır. Bu çocuklar için yapılan vasi tayini onların haklarını korumak adına önemli bir durumdur. Bu nedenle buluş çağına girmemiş çocukların belli olması için çocuk erkekse sağır, kız ise sağire diye kaydedilmiştir. Yetişkin çocuklar ise erkekse kebir, kız ise kebir olarak terekelere kaydedilmiştir.

Adana'da ilgili sicil kaydında tespit edilen 15 aile vardır. Bunların çocuklarının çoğunluğu buluş çağına girmemiş küçük erkek veya kız çocuklar olduklarıdır. Tespit edilen toplam 21 erkek çocuğun 12 tanesi küçük, geri kalan 9 tanesi büyüktür. Yani erkek çocukların % 57'si küçük, % 43'ü büyüktür. Kız çocuklarının sayısı ise toplam 19 olup, 14'ü küçük, 5'i büyüktür. Buluş çağına ermemiş kız çocukları % 76, büyük kız çocuklarının ki ise % 24'tür. Kesin olmamak kaydıyla sağire kız ve sağır erkek çocukların sayısının fazlalığı aileye bağımlı olmanın emaresi olarak görülebilir. Büyük çocuklar hakkında detaylı malumat sahibi olamayışımız onlarla ilgili daha fazla bilgi malumat sunmamızı güçleştirmektedir. Ölen kişiye vâris olan evlatlarına düşecek miktar ile onları temsil eden vasilerinin akrabalık durumu, ölen kişiye olan yakınlıkları, bahsi geçen çocukların sosyal hayatı hakkında çeşitli malumatlar vermektedir. Örneğin

terekelerin çoğunda vefat edenin eşi(karısı veya kocası) vasi olarak çocuklara düşen payı alan kişidir. Verilen bilgidir hareketle ebeveynlerinden herhangi birisi vefat etmiş olan çocukların hayatta kalan diğer ebeveyniyle yaşamaya devam ettiğini ortaya koyar. Esasen bu durum günümüzde de böyledir. Bazı küçük çocuklar adına ise amcaları veya diğer akrabalarının vasi oldukları kaydedilmiştir. Hatta bazı ölen kişinin eşinin vâris olarak kaydedildiği belgelerde -yani anne veya babasından birinin hayatta olduğu durumlarda- bile bu kişilerin vasi oldukları görülür. Bu durumu küçük çocukların akrabaları tarafından korunması ve gözetilmesi olarak değerlendirebiliriz.

Mihr

Şer'i bir hüküm olan mihr, erkeklere oranla daha arka planda olan kadınların iktisadi bakımdan güçlendirilmesi ve güvence altına alınmasını sağlamaktadır (Aydın 2003: 389-391; Ortaylı 2004: 59-60). Bu yönüyle de Adana tereke kayıtlarında kadınların toplumda daha önemsenir bir yerde olması sonucunu doğurmuştur. İki çeşit mihr vardır. Birincisi mihr-i muacceldir, bu kadına evlendiği zaman verilen mihrdir. İkincisi ise mihr-i müecceldir. Mihr-i müeccel ise boşanma halinde ya da ölüm halinde verilen bedeldir ki bizi ilgilendiren ve çalışma alanımız olan tereke kayıtlarında sıkça rastladığımız mihr budur. Ölen kişinin menkul ve gayrimenkulleri yani tereke miktarı hesaplandıktan sonra kalan miktardan varsa ölen kişinin eşine olan mihr-i müecceli verilir. Mihr-i müeccel kadının vâris olarak payına düşen miktarın dışında bir ödemedir. Yani bir nevi borçtur, zaten bu nedenle de incelemiş olduğumuz Adana terekelerinde tereke miktarı hesaplandıktan sonra kesintiler kısmının en başına varsa Mihr yazılır onun altına yine varsa borçlar ve daha sonra da diğer harcamalar ve vergiler yazılmıştır.

Mihrin örfen ya da şer'en belli bir miktarı olmamakla birlikte genel anlamda belirli miktarların sınırlandırdığını da söylememiz pek yanlış olmayacaktır. Mihrlerin miktarını belirleyen çeşitli etkenler vardır. Evlenen erkeğin, kadının ekonomik durumları, kadının bekâr ya da dul olması ayrıca o dönemin ekonomik şartları Mihrlerin miktarını etkileyen sebeplerdir. İncelemiş olduğumuz terekelere baktığımızda dokuz terekede mihr-i müeccelin verildiğini görmekteyiz. Mihr miktarları içerisinde en yüksek Mihr bin beş yüz kuruş (AŞŞ 75: B19), en düşük Mihr ise üç yüz elli beş kuruştur (AŞŞ 75: B58). Kayıta geçen dokuz Mihrin toplamı altı bin altı yüz beş kuruştur. Üç terekede beş yüz, üç terekede yedi yüz elli kuruş mihr-i müeccel görülmektedir. Ortalama Mihr miktarı ise yaklaşık yedi yüz otuz dört kuruştur. Bu rakamsal bilgiler verilmekle birlikte bazı terekelere vasi-i gurema atanması kayda geçen Mihr miktarlarının tamamının ödenmemesi anlamına gelmektedir. Mesela 58 numaralı belgede Mihr miktarı üç yüz elli beş kuruş olarak görülsede tereke sahibinin terekesi borcundan az olduğu için iki yüz yetmiş kuruş yirmi para Mihr ödenmiştir. Bazen de Mihr alacak kişi borçlu olarak tereke bırakan eşinin terekесinden alacağı Mihrden beraat eder.

Miras Paylaşımı ve Oranı

Miras paylaşımında belirleyici olan şer'i hükümlerdir ki yapılan başka bir araştırmada da belirtildiği üzere en büyük oranı çocuklar alır ve bu oran dörtte üçtür (Bizirlik, Gacar 2022: 635). Tereke miktarı hesaplandıktan sonra varsa kişinin borcu ile alınan vergi ve harçların ardından kalan miktar vârislerin yakınlık derecelerine göre belirlenen oranlarda alınmaktadır. Adana terekelerine göre erkek çocuk en fazla payı alandır ve burada çocuğun yetişkin olup olmamasına bakılmamıştır. Kız çocuğu ise yine yetişkin olup olmamasına bakılmaksızın erkek çocuğunun aldığı miktarın yarısını almıştır. Vâris ölen kişinin eşi ise kızının aldığı kadar pay aldığı genel anlamda terekelerde görsek de bu oranın çok altında meblağların da olması bu konuda bizim kesin bir yargıya varmamızı engellemektedir. Eş ve çocukların dışındaki vârisler ise cinsiyete göre ve yine akrabalık derecelerine göre belirlenen paylar almışlardır. Bu oranları belirleyen etkenler ise paylara şöyle yansımaktadır; Eğer vâris ölen kişinin anne ve babası ise bunların payları eşit görünmektedir; eğer vârisler ölen kişinin erkek veya kız kardeşiyse bunlarda cinsiyete göre pay almaktadır. Yani erkek kardeş kız kardeşin iki katı bir pay alır, ayrıca kardeşler anne ve babalarından daha fazla pay alırlar.

Miras paylarını genel anlamda yukarıdaki gibi oranlandırmak mümkündür. Ancak bazı durumlar bu oranlara gerek bırakmamaktadır. Örneğin vârisin tek olduğu durumlarda kalan miktar bu tek kişindir. Bir de vâris olmayan terekelerin durumu vardır ki bu terekelerde kalan tereke miktarının tümü devlet hazinesine kalır ve bu tereke Beytül-Mâl adına görevli memura verilir. Borçlu terekelerinde de farklı bir durum vardır. Borç tereke miktarından daha fazla olursa hiçbir vâris pay alamaz, sadece varsa eşine veya onun adına mihr alacak kişiye mihr verilir. Tabi bu oranı da ölen kişinin ardından bıraktığı borç miktarı belirler. Eğer tereke, borçluların borçlarını tam olarak kapatmıyorsa yani borç miktarından daha azsa, alacağı olan kişilerin alacağı meblağ ile orantılı olarak dağıtılır ve mihr miktarı da yine aynı oranda belirlenir.

Miras paylaşımındaki oranlara bakıldığında erkeklerin her zaman daha fazla pay aldığını ve bu miktarın eşit derecede akraba oldukları kişilerin yani kız kardeşlerinin iki katı olduğunu görmekteyiz. Erkeğin üreten, çalışan, kazanan ve ailenin geçimini tamamıyla üstlenen olarak toplumdaki konumuyla doğrudan alakalı bir durumdur. Çünkü erkeğin toplumdaki yeri böyleyken kadın evinin hanımı, çocuklarının yetişkin çağa gelene kadar bakıcısıdır ve eşinden veya ailesinden kalan menkul ve gayrimenkulün doğrudan idarecisi değildir. Belki tek başına kalan kadın hayatını devam ettirmek için hareketli bir hayata sahip olabilir ama bu durumun tek sebebi sanki buna zorunlu olması durumudur.

Tereke Sahiplerinin Mal Varlığı

Tereke sahiplerinin mal varlıklarına bakıldığında erkek ve kadınların sahip olduğu benzer şeyler olmakla birlikte bu iki sosyal grubu ayıran nokta cinsiyetlerine göre giyim, kuşam, savaş aletleri gibi sahip oldukları özel eşyalarıdır. BU durum sadece Adana'ya has olmayıp benzer çalışmalarda farklı Osmanlı topraklarında da aynı tespiti yapmak mümkündür. Örneğin aynı tespit bir Balkan coğrafyası olan Rusçuk adına başka bir çalışmada yapılmıştır (Bizirlik, Gacar 2022: 633-634).

Erkek

Tereke sahiplerinin çok büyük bir kısmının erkek olması onların mal varlığı hakkında daha belirleyici şeyler söylememize yardımcı olacaktır. Toplam altmış terekenin biri gayrimüslim olmak üzere kırk sekizi erkek terekesidir. O dönem itibarıyla erkeğin sosyal hayatta ön planda bir yaşamının olması onların ekonomik yönden merkezde bulunmaları sonucuna yol açmıştır. Ancak incelemiş olduğumuz belgelerde vârisi olmadığı için terekesi hazineye kalan kişilerin çok sayıda olması, terekelerde ölen kişinin ardından kalanların çok detaylı yazılmaması durumunu ortaya çıkarmıştır. Adana ile ilgili incelemiş olduğumuz altmış tereke içinde yirmi dokuz erkeğin vârisinin olmaması, onların bekâr olmaları ihtimalini akla getirmektedir ki, bir erkeğin bekâr olduğunu bilmemiz (onun da terekesi devlet hazinesine aktarılmıştır) bu durumu ortaya çıkarmıştır.

Erkek terekelerinde mal varlığının seviyesini belirleyen şey sahip oldukları veya olmadıkları gayrimenkuller olmuştur. Yani genel anlamda gayrimenkulü olan erkeklerin terekelerinin ekonomik yönden normalin üzerinde olduğunu görmekteyiz. Tersini düşündüğümüzde de gayrimenkulü olmayan erkeklerin terekelerinin normalin çok üzerinde olmamakla birlikte bunun altında olduğunu görebiliyoruz. Ayrıca gayrimenkullü kişilerin borçları da olsa ardından bıraktıklarına baktığımızda en kötü ihtimal bu gayrimenkuller borçlarını kapamaya yaramıştır. Ayrıca erkek olmanın vermiş olduğu miraslardan alınan payların kadınlara oranla iki kat daha fazla olması, ekonomik açıdan belki kalan mirasın meblağıyla doğru orantıda etkiler nitelikte olması da, kadınlarla kıyasladığımızda onları bir adım daha ileride tutmuştur.

Genel anlamda terekelere baktığımızda terekelerdeki en yüksek meblağların erkeklere ait olması toplumda erkeğin ve aslında kadının da bir o kadar yerini göstermektedir. Nitekim Adana terekelerinde mal varlığı ortalamasının iki bin yedi yüz on sekiz kuruş olduğunu ve on bin kuruşun üzerinde olan dört terekenin de erkeklere ait olması erkeklerin toplumdaki hareketliliğini en iyi açıklayan ifade olacaktır. Bununla birlikte en düşük terekelerin de yine erkeklere ait olması durumu vardır ki, bunun da nedenini bazılarının iş için Adana'da bulunmaları ve kadın terekesinin çok az sayıda olması olarak görebiliriz. Yani Adana'da aslında o dönemin genelinde de olduğu gibi çalışan, kazanan hatta alacak-borç ilişkisine giren çoğunlukla erkektir. Toplumda kendisi de dâhil ekonomiyi yönlendiren, şekillendiren erkektir.

Kadın

İncelemiş olduğumuz belgeler içerisinde kadın terekelerinin çok fazla olmaması, altmış belge içerisinde bu sayının sadece iki ile sınırlı olması yani yüzdelik dilime vurduğumuzda %4 gibi bir orana tekabül etmesi, Adana'da yaşayan kadınlar hakkında çok fazla söz söylememize elbette engel niteliktedir. İki kadından birinin mal varlığı terekelerin normal ortalamasının altındayken diğeri ise üzerindedir. Terekesi ortalamasının

altında olan Zeliha Hanımın mal varlığı, üzerindeki elbisesi, yatağı ve birkaç mutfak eşyasıdır ve vefatının ardından herhangi bir vârisi ortaya çıkmamıştır. Bu durum bize Zeliha Hanımın kendi haline yaşayan yaşlı bir kadın olduğu hissini vermektedir. Tabi yine bu bir yorumdur ve kesinliği elbette tartışılabilir (AŞS 75: B9).

Terekeler içindeki diğer kadın olan Hatice Hanımın mal varlığına bakıldığında ise yine kesin olmamakla birlikte büyük ihtimal eşi ya da babasından kalan arsa hissesi ve ayrıntılı olarak kaleme alınmayan ama meblağ olarak iyi bir rakama tekabül eden menkul yekûnunu görmekteyiz (AŞS 75: B16). Evli olmayan, çocuğu olmayan Hatice Hanım'ın normalin üzerindeki mal varlığı ile ilgili ise, kesin olmamakla birlikte ekonomik anlamda normal veya biraz üzerinde bir ailenin ferdi olarak yaşamış biri olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi çok zorunda olmadığı durumlar dışında sosyal ve ekonomik yönden geri planda olan kadınların bunun aksine sosyal hayatta elbette önemli bir yeri vardır. Ancak çalışma alanımızdaki iki kadının evli olmamaları, çocuklarının olmaması bu konuda da bize çok fazla söz bırakmamaktadır.

Borcu Mal Varlığından Fazla Olanlar

Borcu mal varlığından fazla olan tereke sahiplerinin ardından kalan mal varlıklarının durumları daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi tayin edilen vasî-i gurema ile halledilmiştir. Altmış kişi içerisinde altı kişinin bu durumda olduğunu görmekteyiz. Bunu yüzdeye vurduğumuzda ise %10 gibi bir rakam karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzdeyi günümüzle kıyaslayarak bir yorum yapmak elbette mümkündür. Ama bunun daha ileride ve daha geniş bir şekilde çalışma alanımızın diğer ayağı olan Çankırı ile ilgili bilgiler de verildikten sonra ikisinin karşılaştırılması esnasında verilmesi daha doğru olacaktır.

Üzerinde çalışmış olduğumuz belgelerde borcu terekeden fazla olanların bu durumu onları nasıl etkiler sorusuna verilecek en mantıklı cevap ekonomik sıkıntı içinde bir yaşam olabilir... Belki de bu kişilerin meslekleri icabı sürekli bir para akışı içerisinde bir yaşamı vardı ve bu akış eksi yöndeyken bu kişiler vefat etti. Ama tabi bu yorumlar bilimsellikten ve somut olmaktan uzak yorumlar.

İncelediğimiz belgeler içerisinde bu durumda olan terekelerden en çok etkilenenler şüphesiz bu kişinin ailesi ve borçlularıdır. Çünkü belgelerden de anladığımız gibi ölen kişinin mal varlığı, borçlarını tam olarak kapatmadığında devlet görevlisi tarafından borçluların alacaklarına göre belli oranlarda dağıtılmaktadır. Bu rakamlar bazen gerçek borcun çok altında olmaktadır ve hatta belki de bu nedenle ölen kişinin eşi mihrinden beraat etmektedir.

Sonuç

Toplamda altmış adet tereke kaydının incelendiği bu çalışmaya göre Adana şehri hakkında genel bir

değerlendirme yapacak olursak; tereke sahiplerinin unvanlarına bakıldığında nalbant, çerçi, münakkaş ve saraçusta gibi çeşitli meslek gruplarının olduğu görülür. Debbağhane Mahallesi'nden hareketle bazı meslek gruplarının, bulunduğu mahalleye ismini verdiği görülür.

Adana şehrinde Müslüman erkeklerin çoğunlukla tek ešli olduğu, çocuk sayısının ise ortalama iki olduğu görülmektedir. Her ne kadar az sayıda tereke üzerinden değerlendirmiş olsak da bu oran gayrimüslimlerde ise üçtür. Cinsiyet olarak erkek ve kız çocukları arasında dengeli bir dağılım olduğu görülmektedir. Aynı şekilde buluş çağına ermemiş çocukların sağır olarak kayda alındığı terekelerde büyük çocuklarla küçük çocuklar arasında da bir dengenin hakim olduğu görülür. Mirasın paylaşımı konusunda yine İslam hukukuna göre paylaşım yapıldığı görülen Adana'da akrabalık derecesine göre belirlenen oranlar üzerinden vasilere payları dağıtılmıştır. Bilindiği üzere akrabalık derecesi aynı olan kişilerden erkekler kadınların iki katı oranında pay almaktadır. Adana'da da taksim bu şekilde yapılmıştır. Müslümanların yanı sıra az sayıda da olsa gayrimüslimlerin yaşadığı şehirde gündelik hayatta çok çeşitli eşyalar kullanılmıştır. İslam hukukuna riayet ederek tutulan terekelerde, kadınlar için iktisadi bir güvence olan mihrler, titizlikle kaydedilmiştir. Kayıtlarda başka şehirlerden gelenlerin de bulunması, şehrin ticaret için ziyaret edilen bir konumda bulunduğunu göstermektedir.

Extended Abstract

This article is an academic study based on sharia court registers, aiming to investigate the social and family life of the Ottoman Empire. The study examines the family structure and social life in Adana through sixty inheritance (tereke) records registered in the Adana sharia court register number 75, dating to the last quarter of the 19th century (H.1293/AD.1876).

The majority of the inheritance owners studied were Muslim men, while the number of women and non-Muslim inheritance cases was limited to four each. Adana's geographical location and commercial activity revealed the diversity of origins among inheritance owners. Fourteen of the record owners, approximately 23%, came from cities outside Adana such as Palu, Diyarbakır, Mamuratülaziz, Antakya, and Erzincan for reasons such as business or debt collection, and died there. This situation indicates Adana's importance in regional trade and migration traffic.

The titles and nicknames preceding the names of inheritance owners provide information about their professional, religious, and social status. The most common religious title was "Hacı," while professional titles included "Çerçi" (peddler), "Münakkaş" (engraver), "Nalband" (blacksmith), and "Saraçusta" (master saddler). Economically, the highest inheritance amount was 71,618 kuruş, belonging to a person with the title "Hacı."

A notable finding in the distribution of heirs is that thirty-four of the sixty inheritance owners, or 57%, had no heirs. These heirless estates were transferred to the treasury through the Beytül-Mal (state treasury) official after processing. In estates with heirs, the beneficiaries generally consisted of children, spouses, parents, and siblings.

When examining estate values, the average inheritance amount was around 3,738.5 kuruş. The majority of the total inheritance, approximately 60%, consisted of movable assets such as clothing, bedding, kitchen utensils, and animals. The remaining approximately 39.7% were immovable properties such as houses, shops, vineyards, gardens, and fields. Additionally, it was determined that 10% of the inheritance owners had debts exceeding their assets; in these cases, a vasî-i garam (trustee for creditors) was appointed for the creditors.

Based on the identified inheritance(tereke) records in Adana, it is observed that the vast majority of men were monogamous and the average number of children was two. This study contributes to Ottoman social history by providing detailed data on family structure, social stratification, economic conditions, and legal practices in Adana.

Kaynaklar

I. Arşiv Materyalleri

Ankara Milli Kütüphane Eski Yazmanlar Arşivi, Adana Şer'iyye Sicilleri, 75 Numaralı Defter.

II. Araştırma Eserler

- Aydın, M. A. (2003). "Mehir", TDVİA, 28, 389-391. Ankara.
- Bizbirlik, A., & Gacar, A. (2022). "Osmanlı Devleti'nde Tereke Kayıtları ve Tereke Kayıtlarının Muhasebeleştirilmesi: Rusçuk Örneği". *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 29(4), 629-641. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1164005>
- Buzpınar, İ. (2006). "Nâkibüleşraf". TDVİA, 32, 322-324.
- Çakır, İ. E. (2012). "Osmanlı toplumunda eş ve çocuk sayısı, statü, servet: 1671-1678 Sofya örneği". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31(31), 41-60. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000590
- Faroqhi, S. (2003). *Osmanlı Dünyası'nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı GÜVEN, Özgür TÜRESAY, İstanbul.
- Kavuncu, M. (1999). "Osmanlılarda Aile ve Kadın". *Dini Araştırmalar* 1/4: 143-168. <https://izlik.org/JA35XK46WH>.
- Kundakçı, S. K. (2014). "Tereke Kayıtlarına Göre 19. Yüzyılda Merzifon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat", *History Studies*, 6(4), 87-112. Doi Number: 10.9737/historyS1166
- Ortaylı, İ. (2003). "Osmanlı Toplumunda Aile", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara.
- Öztürk, S. (1995). *Askeri Kasamsa Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2003). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, II*, (ed.H. İnalçık; D. Quatert), İstanbul.
- Sağlam, F., & Gülenç, A. (2024). "Tereke Kayıtlarına Göre Müslüman Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Ayıntab Örneği (H. 1233-1309 / M. 1818-1891)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1444-1464. <https://doi.org/10.21547/jss.1490892>
- Tuş, M. Ürekli, B. (2002). "Osmanlı'da Ailenin Niceliği, Eş Durumu ve Çocuk Sayıları: Konya Örneği", *Kafalı Armağanı*. 269-270. Ankara.